

Vrednote mladostnikov iz “slovenskega kulturnega prostora”

*Marina Furlan**
Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper

Povzetek: Predstavljena je raziskava o pojmovanju vrednot (struktura vrednotnih kategorij ter odnosi kompatibilnosti/konfliktnosti med vrednotnimi kategorijami) izbranih vzorcev mladostnikov (N = 446) iz štirih različnih območij (Prekmurja, slovenske Obale, Trsta in Gorice ter Celovca). Zanimalo nas je, kako pojmovanje vrednot sovпада z rezultati Schwartzovih študij ter ali obstajajo stične točke med vrednotnimi strukturami mladostnikov iz posameznih okolij. Ugotovili smo, (i) da empirična razvrstitev posameznih vrednot po vrednotnih kategorijah razen nekaterih dislokacij v glavnem sovпада s Schwartzovo razvrstitvijo, (ii) da se število empirično dobljenih vrednotnih kategorij ne razlikuje, ko med seboj primerjamo okolja s sorodno družbeno strukturo in (iii) da se empirično dobljeni odnosi kompatibilnosti in konfliktnosti med vrednotnimi kategorijami udeležencev iz Trsta in Gorice, Celovca ter s slovenske Obale med seboj ne razlikujejo, medtem ko se od omenjenih razlikujejo rezultati udeležencev iz Prekmurja.

Ključne besede: vrednote, medkulturne razlike, Schwartzova lestvica vrednot, mladostniki, Slovenija

Values of adolescents from the »Slovenian cultural area«

Marina Furlan
Science and research center of Republic of Slovenia, Koper, Slovenia

Abstract: The article presents the results of a research work aimed at assessing the comprehension of values (the structure of value types and the relations of conflict and compatibility among value types) by chosen samples (N = 446) of adolescents from four different areas (Prekmurje, Slovenian Coast, Italian Trieste and Gorizia, Klagenfurt). Our goal was the assessment of any similarities between results of our study and results obtained by Schwartz as well as the assessment of any similarities between values of adolescents from chosen areas. Results show that (i) in general, there is a substantial match between the location of values per each value type found by Schwartz and the one uncovered by our research, (ii) the number of empirically formed value types does not vary when compared areas share a common social structure, and (iii) empirically found relations of conflict and compatibility between value types from Trieste and Gorizia, Klagenfurt and Slovenian Coast do not differ from each other, while they do differ from the ones found in the sample from Prekmurje.

Key words: values, intercultural differences, Schwartz value scale, adolescents, Slovenia

CC=2930 3040

**Naslov / address: asist. dr. Marina Furlan, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Garibaldijeva 18, 6000 Koper, Slovenija, e-mail: marina.furlan@zrs-kp.si*

Vrednote

Čeprav so se z vrednotami že od antike naprej ukvarjali razni misleci (npr. Aristotel, ki je govoril o umskih in etičnih vrlinah, nato zagovorniki krščanske vere, ki so promovirali vrednote: pulchrum, verum, bonum), se je empirično raziskovanje vrednot razmahnilo šele v 60-ih letih 20. stoletja in sicer največ po zaslugi Milтона Rokeacha.

Kot je značilno za večino psiholoških pojavov, so tudi vrednote deležne različnih opredelitev. Definicije vrednot se, razen po stopnji splošnosti, razlikujejo predvsem po tem, ali gre za opredelitev, po kateri so vrednote osebne kategorije doživljanja in torej subjektivno doživeti pojavi ali pa za tako, ki vrednote opredeljuje kot objektivne danosti. Med prve lahko uvrstimo Rokeachevo definicijo, po kateri so vrednote "... zaželeni cilji različne stopnje pomembnosti, ki jih ljudje upoštevajo kot vodilne principe v različnih življenjskih situacijah" (Rokeach, 1973, str. 51), med druge pa definicijo iz psihološkega slovarja "The Penguin Dictionary of Psychology" (Reber, 1986), ki ugotavlja, da je vrednota: "abstrakten in splošen princip, ki se nanaša na vedenjske sheme znotraj specifične kulture ali družbe in ga člani te družbe usvojijo skozi proces socializacije ter ga visoko cenijo. Te družbene vrednote, kot jih pogosto imenujejo, tvorijo osrednje principe, na osnovi katerih lahko pride do integracije individualnih in societalnih ciljev" (str. 810).

Med objektivne definicije vrednot lahko prištejemo tudi definicijo J. Muska (1994), po kateri so vrednote: "posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljnih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje" (str. 206). V tem smislu pomenijo vrednote nekakšne motivacijske cilje. Tako pojmovanje vrednot pa se sklada s Schwartzovim pristopom, po katerem se vrednote medsebojno razlikujejo prav z ozirom na motivacijski cilj, ki se v njih odraža.

Schwartz in njegov sodelavec Bilsky (Musek, 1994; Schwartz in Bilsky, 1987; Schwartz in Bilsky, 1990) menita, da se v vrednotah kot zavednih ciljnih odražajo tri osnovne človekove potrebe: biološke, po usklajeni družbeni interakciji (socialne potrebe), po skladnem delovanju in preživetju skupin (institucionalizirane družbene zahteve). Kognitivna razvitost človeku omogoča zavestno predstavljanje omenjenih potreb kot ciljev in vrednot, medtem ko mu socializacija nudi možnost uporabe vrste izrazov, ki so znotraj iste kulture enaki, ter tako pripadnikom istega kulturnega ozadja omogoča karseda enoznačno debatiranje o ciljnih in vrednotah. Schwartz in Bilsky pa prav tako kot Musek menita tudi, da se vrednotni motivacijski cilji razporejajo po več ravneh, obenem pa podobno kot Musek pojmujeta tudi same vrednote. Opredeljujeta jih kot "pojmovanja ali prepričanja o zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki presegajo specifične situacije, usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov in so urejena glede na relativno pomembnost" (Musek, 1994, str. 207; Schwartz, Bilsky, 1987, str. 551). Kot zadnjo bomo na tem mestu navedli še definicijo vrednot, ki so jo že leta 1962 oblikovali Krech, Crutchfield in Ballanchey (cit. po Musek, 1993). Sicer

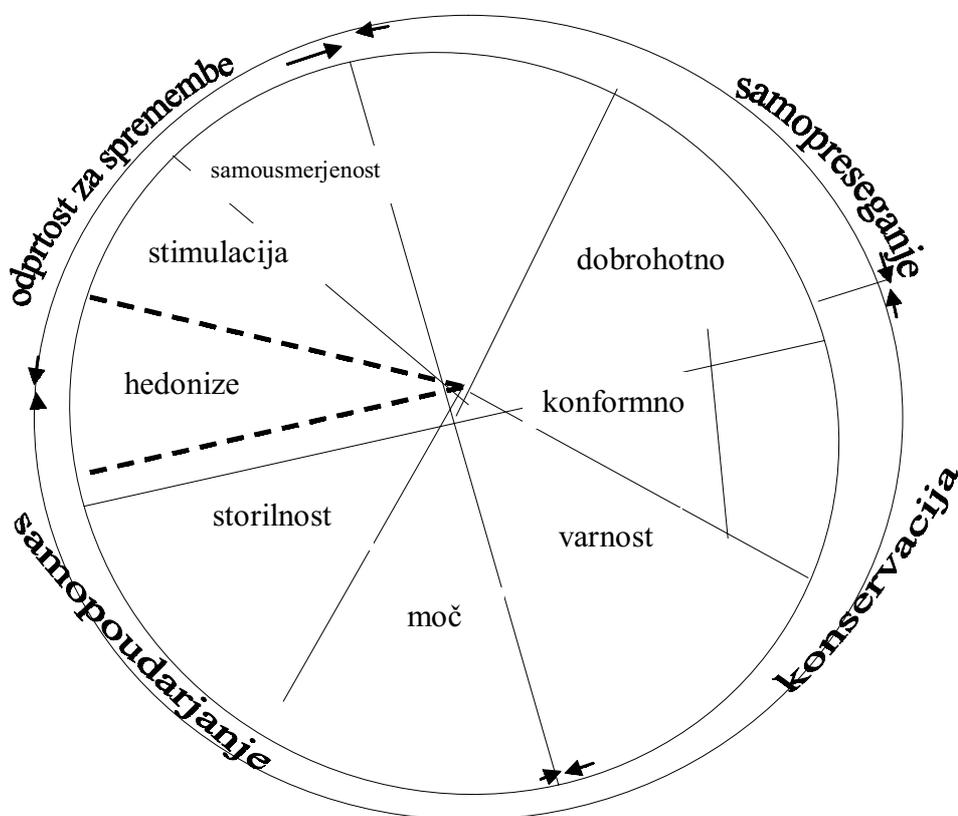
gre za zelo poenostavljeno opredelitev, po kateri so vrednote "verovanja o tem, kaj je zaželeno in dobro /.../ in kaj je nezaželeno ali slabo", pri čemer pa je za našo raziskavo pomemben predvsem podatek, da so se tudi pravkar omenjeni avtorji (tako kot že vsi ostali zgoraj naštetih), ki so se z vrednotami ukvarjali veliko pred ostalimi doslej naštetimi, menijo, da vrednote "reflektirajo družbeno strukturo /.../ člani družbene skupnosti si jih na široko delijo" (Musek, 1993, str. 76). To pa pomeni, da se v vrednotah zrcali družbeni ustroj okolja, v katerem dane vrednote veljajo (o tem pričajo razlike v vrednotnih sistemih kultur, ki se na primer razlikujejo vzdolž dimenzije individualizem - kolektivizem) ter da so razlike med vrednotnimi sistemi tem večje, čim večje so razlike med družbenimi strukturami, medtem ko so si vrednote pripadnikov iste družbe oz. kulture sorodne, kar je skupno pristopu vseh doslej omenjenih avtorjev.

Kot smo že omenili v zvezi z raziskavami Schwartza in Bilskega, so vrednote tesno povezane z motivacijskimi cilji, ki človeka vodijo tako pri presojanju kot pri ravnanju. Za motivacijske cilje in z njimi povezane vrednote lahko rečemo, da se, približno tako kot Maslowovi motivi in potrebe, razporejajo po več ravneh in tvorijo hierarhično strukturo, ki je med raziskovalci vrednot široko priznana kot način pojmovanja razporeditve vrednot znotraj človekovega psihičnega prostora. Na "dnu" hierarhije najdemo specifične motivacijske cilje in z njimi povezane specifične vrednote, proti "vrhu" pa čedalje širše kategorije motivacijskih ciljev in z njimi povezanih vrednot, kar se zrcali tako v Schwartzovem kot tudi v Muskovem pristopu k vrednotam (Musek, 2000).

V delu "Nova psihološka teorija vrednot" (Musek, 2000) Musek na podlagi empiričnih rezultatov raziskav, obdelanih z multidimenzionalnimi metodami skaliranja, razvršča vrednote v krožno shemo, ki spominja na Schwartzovo prostorsko razvrstitev vrednot. Glede na to, da bomo v empiričnem delu pričujočega dela uporabili Schwartzovo lestvico vrednot, pri interpretaciji zbranih empiričnih podatkov pa se bomo razen na Schwartzovo klasifikacijo, sklicevali tudi na Muskovi velekategoriji apolonskih in dionizičnih vrednot ter na rezultate njegovih raziskav, bomo na tem mestu prikazali prototipsko prostorsko strukturo vrednotnega prostora, ki izhaja iz delne združitve pristopov obeh avtorjev.

Slika 1 prikazuje Schwartzovo prototipsko strukturo vrednotnega prostora, v katero smo vnesli tudi Muskovi vrednotni kategoriji najvišjega reda (velekategoriji) in sicer apolonsko in dionizično velekategorijo (ločuje jo zadebeljena črta). Kot je videti iz slike, sovpada Muskova velekategorija apolonskih vrednot s Schwartzovima kategorijama samopreseganja in konservacije, velekategorija dionizičnih vrednot pa s kategorijama samopoudarjanja in odprtosti za spremembe. Če bi se še nadalje poglobili v podobnosti med Muskovo in Schwartzovo strukturo vrednotnega prostora, bi videli, da najdemo številne stične točke med njunima kategorizacijama vrednot tudi na ostalih nivojih vrednotne hierarhije (Furlan, 2001).

V Schwartzovem krožnem prikazu strukture vrednotnega prostora (slika 1) so druga nasproti drugi postavljene vrednotne kategorije, ki so vsebinsko nezdružljive oz.

Slika 1: Struktura vrednotnega prostora, dobljena po združitvi Schwartzove prototipske strukture (povzeto po Schwartz, 1999) z Muskovo delitvijo na velekategoriji dionizičnih in apolonskih vrednot (povzeto po Musek, 2000).

celo konfliktne, medtem ko se kompatibilne kategorije nahajajo druga ob drugi. Večja je prostorska oddaljenost med dvema vrednotnima kategorijama (v katerokoli smer), manjša je njihova kompatibilnost. To z drugimi besedami pomeni, da bi morale v primeru, ko predstavljajo za posameznika (oziroma skupino posameznikov) vrednote iz kategorije samousmerjenosti visok motivacijski cilj, po logiki Schwartzove prototipske strukture, vrednote iz kategorije varnosti predstavljati nizki motivacijski cilj in torej zasedati manj pomembno mesto v posameznikovi (oziroma skupinski) vrednotni hierarhiji. Isto logiko lahko apliciramo tudi na vrednotne kategorije višje ravni, kjer naj bi po logiki Schwartzovega pristopa osebe ali skupine, ki jim na primer odprtost za spremembe predstavlja pomemben motivacijski cilj, nižje cenile vrednote konservacije in obratno (v tem smislu je govor o dveh bipolarnih dimenzijah: “odprtost za spremembe - konservacija” ter “samopoudarjanje - samopreseganje”).

Na začetku sta Schwartz in Bilsky (Schwartz in Bilsky, 1987) teoretično predpostavila obstoj sedmih univerzalnih in motivacijsko ločenih vrednotnih področij, kasneje pa je Schwartz v sodelovanju s Sagivom (Schwartz in Sagiv, 1995) prišel do sklepa o obstoju desetih osnovnih kategorij vrednot, o katerih so pričali rezultati raziskave, opravljene na 155 vzorcih iz 55 držav. Omenjeni rezultati so pokazali, da deset tipov vrednotnih kategorij obstaja v večini upoštevanih kultur in da je odnos med posameznimi tipi vrednot v različnih kulturah soroden. V 45 izmed 55 upoštevanih držav je v različnih kulturah soroden tudi pomen posameznih vrednotnih kategorij. Medkulturno sorodnost omenjenih podatkov si Schwartz in Bilsky (Schwartz, 1992) razlagata z že omenjenimi tremi osnovnimi človekovimi potrebami, ki naj bi bile skupne ljudem iz vseh kulturnih ozadij.

Tekom proučevanja vrednot je Schwartz s sodelavci, izhajajoč iz vrednotnih motivacijskih ciljev, deloma spreminjal svojo teorijo vrednot (Ros, Schwartz in Surkiss, 1999) ter tako skozi čas nekaterim tipom vrednot spremenil naziv, drugim dodal ali spremenil posamezne opredeljujoče vrednote, k vsemu pa je (aprioristično) dodal še novi tip vrednot: duhovne vrednote, ki naj bi predstavljale kategorijo zase. Le-te naj bi se v prostoru umeščale k vrednotam samopreseganja oziroma k vrednotam konservacije, pa čeprav vrednot duhovnosti nismo zasledili v nobenem izmed Schwartzovih krožnih prikazov vrednotnega prostora – morda zato, ker se ne pojavljajo pri vseh kulturah in torej niso univerzalne oziroma lahko, kot bomo na podlagi tekom pričujoče raziskave zbranih podatkov videli kasneje, tudi znotraj iste kulture zavzemajo različne položaje in s tem različne pomene.

Zato, da poenostavimo razumevanje prototipske strukture vrednot, prikazane na sliki 1, bomo v nadaljevanju našli posamezne vrednotne kategorije ter pripadajoče motivacijske cilje:

- samousmerjenost (cilji: neodvisno mišljenje, samostojno izbiranje, ustvarjanje, raziskovanje itd.);
- stimulacija (cilji: vznemirjanje, novosti, raznolikost);
- hedonizem (cilji: uživanje v življenju in čutnosti);
- storilnost (cilji: doseganje osebnega uspeha z dokazovanjem družbeno podprte kompetentnosti, iz česar izhaja odobravanje s strani družbe);
- moč (cilji: pridobitev družbenega položaja in ugleda ter kontrola - ljudi in virov);
- varnost (cilji: doseganje občutka osebne (npr. zdravje) in družbene (npr. državna varnost) varnosti);
- konformnost oz. *predhodno*: *restriktivna konformnost* (cilji: vzdržanje od dejanj, misli ipd., ki niso v skladu s splošno veljavnimi pričakovanji in normami);
- tradicija (cilji: sledenje tradicionalnim pravilom, ki jih družba predpisuje svojim članom, s čimer jih tudi povezuje; tradicija kot skupek simbolov in dejanj, ki predstavljajo skupno izkušnjo določene skupine ljudi);
- dobrohotnost oz. ožje opredeljen tip vrednot, ki je bil *predhodno* imenovan *prosocialne vrednote* (cilji: dobrobit oseb, s katerimi je posameznik pogosto v

- stiku);
- univerzalizem oz. *predhodno: zrelost* (cilji: motivacijski cilji tega tipa vrednot se pokažejo, ko pride posameznik v stik z osebami, ki niso del njegovega najožjega kroga (kar je sicer značilno za "dobrohotnost") ter se pri tem zaveda, da je pomembno, da vsi delujemo za dobrobit vseh in celotnega planeta);
 - duhovnost (uvrščanje duhovnosti med vrednote je umestno, če menimo, da spada potreba po odgovoru na vprašanje o smislu človekovega življenja med osnovne človekove potrebe; z druge strani pa je vprašljivo, ali lahko duhovnost res uvrščamo med univerzalne vrednote, in sicer iz 3 razlogov:
 - a) razmišljanje o duhovnosti, katerega cilj je iskanje življenjskega smisla zahteva sposobnost zelo zapletenega razmišljanja na visoki ravni abstraktnosti, ki naj bi ga spremljala najvišja stopnja moralnega razvoja po Kohlbergu (Hayes, 1998), ki pa ni značilna za širše množice; le-te naj bi se zadovoljile z vrednotami tradicije, varnosti in konformnosti,
 - b) različnim skupinam (tudi znotraj iste kulture) pojem duhovnosti pomeni različno, kajti sestavljen je iz različnih posamičnih vrednot,
 - c) pojem duhovnosti ni enoznačen za predstavnike vseh kultur).

Ali so torej omenjeni tipi vrednot univerzalni?

Moč, storilnost, tradicija so tipi vrednot, ki so se v raziskavah Schwartza in sodelavcev do leta 1992 pojavili v vseh 20 državah (z vseh poseljenih kontinentov), ki so jih raziskovalci preučevali (Schwartz, 1992). Hedonizem, samousmerjenost, univerzalizem in varnost so se pojavili v 95 % držav. Stimulacija, dobrohotnost, konformnost so kategorije vrednot, ki so jih Schwartz in njegovi sodelavci odkrili v 90 % držav. Za razliko od ostalih pa se duhovnost ni izkazala kot univerzalni tip vrednote. Schwartz (Schwartz, 1992) predpostavlja, da zato, ker ljudje iščejo življenjski smisel ter zadovoljujejo potrebo po njegovem odkritju tudi skozi druge tipe vrednot. Schwartz meni, da obstaja več tipov vrednot duhovnosti, ki sestojijo iz različnih skupin posameznih vrednot; vrednote duhovnosti so sorodne v kulturah, ki so si podobne po veri, tradiciji, zgodovini ali drugih vidikih, ki lahko vplivajo na pojmovanje in iskanje življenjskega smisla.

Za zaključek je glede strukture vrednot potrebno poudariti, da je potrebno veliko previdnosti pri generaliziranju in primerjavi izsledkov raznih raziskav, na kar opozarja že sam Schwartz (1992), ki poudarja, da se skozi čas strukture vrednotnih kategorij spreminjajo in razvijajo tudi znotraj iste kulture. To se dogaja vzporedno s spreminjanjem družbenih okoliščin, lahko pa tudi veliko hitreje, če pride do večjih tehnoloških, ekonomskih, političnih in varnostnih preobratov (tako npr. univerzalizem in vrednoti nacionalna varnost ter družbeni red niso v konfliktnem odnosu v državah, v katerih poteka revolucija proti totalitarnemu ali kolonialnemu sistemu). Kot ugotavlja Musek (2000), so lahko take spremembe v strukturi vrednot le začasne, kot na primer porast

pomena patriotskih vrednot za časa osamosvajanja Slovenije.

Vrednote pri mladostnikih

Osnovni predpogoj za oblikovanje vrednotnega sistema pri posamezniku je stopnja kognitivne razvitosti, ki omogoča preseganje konkretne ravni miselnih operacij. Gre za stopnjo umskega razvoja, ki jo označujeta sposobnosti abstrahiranja in logičnega zaključevanja, ki so (Lešnik Musek, 1996) nujno potrebne za razvijanje vrednotnega sistema. Človekov vrednotni sistem vsebuje namreč predvsem vrednote, ki se nanašajo na abstraktne objekte, t.j. na pojave, s katerimi posameznik nima direktnih, konkretnih izkušenj, le-te pa so potrebne za razumevanje pojavov na predhodnih stopnjah umskega razvoja. Otroci naj bi to stopnjo okvirno dosegli med 10. in 11. letom starosti oziroma na začetku pubertete, kar naj bi pomenilo, da so mladostniki šele od tega razvojnega obdobja dalje sposobni oblikovati lasten vrednotni sistem. To obenem pomeni, da otrok, čigar mišljenje se nahaja na nižji razvojni stopnji, ne zadovoljuje osnovnih pogojev za razvoj lastnega vrednotnega sistema, pač pa kvečjemu, če po njih vprašan, kot lastne podaja vrednote, ki jih je prevzel od odraslih.

Na razvoj vrednot pri posamezniku vplivata tako družina, v kateri se otrok prvič posredno in neposredno sreča z določenim vrednotnim sistemom, kot tudi širše družbeno okolje, s katerim mlada oseba prihaja v stik bodisi v šoli in drugih izobraževalnih ustanovah kot tudi v prostočasnih dejavnostih in preko medijev. Mladostniki lahko vrednote, s katerimi prihajajo v stik, sprejmejo v celoti ali pa le deloma. Izkušnje in preko teh vrednote, ki si jih mladostniki pridobijo izven družinskega okolja, so lahko drugačne od družinskih, saj se izven družinskega okolja srečujejo tudi z osebami (tako vrstniki kot odraslimi) drugačnega socialnega in kulturnega porekla, kot meni Zupančičeva pa: "Ta pestra mešanica kulturnih in vedenjskih vzorcev se postopno staplja v dokaj enoten sistem pravil in obrazcev, ki tvorijo t.i. "podkulturo mladih". Sredstva obveščanja /.../ takorekoč odpravljajo meje med narodi in državami in vzpostavljajo nekakšno vsesplošno kulturo /.../ glede načina oblačenja /.../ celo razmišljanja in vrednotenja je vse manj razlik med, denimo, mladostniki v Kanadi in mladostniki v Sloveniji. Ta vsesplošnost, univerzalnost kulturnih vzorcev je nekaj, česar predhodne generacije niso poznale" (Zupančič in Justin, 1991; str. 210).

O stabilnosti vrednot lahko govorimo šele po trinajstem letu starosti (Zupančič in Justin, 1991), kljub relativni stabilnosti pa se posameznikove vrednote spreminjajo skozi vse življenje. Razlike so opazne tako med starejšimi in mlajšimi mladostniki kot med mladostniki in odraslimi, odraslimi srednjih let in starostniki itd. Musek ugotavlja (Musek, 2000), da so pomembne razlike med starostnimi skupinami predvsem tiste, ki se povezujejo z vrednotami, ki so odraz dejanskih razlik v življenjskih okoliščinah, ki so bolj ali manj značilne za določena življenjska obdobja. Področja, s katerimi se veliko ukvarjamo, vanje vlagamo veliko energije ipd., postanejo vrednejša in jih začnemo vrednotiti višje že zato, da sami pred sabo upravičimo trud, ki ga vlagamo vanje.

Lahko torej sklepamo, da so razlike, ki jih v hierarhiji oziroma strukturi vrednot zasledimo med različnimi skupinami oseb, ne le posledica različnosti okolij, kultur in podobnega, pač pa tudi posledica razlik v starosti izprašancev. Zato je zelo pomembno, da tedaj, ko na podlagi raziskovanja vrednot želimo sklepati o podobnostih in razlikah med pripadniki različnih kulturnih okoljih, medsebojno primerjamo izsledke skupin, ki so si kar najbolj podobne tako po starosti kot po profesionalnem profilu (ali tipu šole) in drugih dejavnikih, ki bi utegnili vplivati na vrednote.

V okviru pričujoče raziskave smo želeli ugotoviti, ali in do kolikšne mere lahko z vidika vrednot območje, o katerem govorimo kot o "slovenskem kulturnem prostoru", resnično smatramo kot enovito območje, saj z ene strani vemo, da na vrednote posameznikov in skupin poleg osebnih dejavnikov, kakršni so starost, izobrazba ipd., vplivajo tudi drugi dejavniki (kot na primer: gospodarski, geografski, družbeni dejavniki itd.), medtem ko naj bi bila na drugi strani Schwartzova teoretična struktura vrednotnega prostora dokaj univerzalna. Oblikovali smo naslednje hipoteze:

- Empirična razvrstitev posameznih vrednot po vrednotnih kategorijah sovпада z razvrstitvijo, ki jo je v svojih raziskavah odkrival Schwartz.
- Število empirično dobljenih vrednotnih kategorij se od okolja do okolja ne razlikuje.
- Empirično dobljeni odnosi kompatibilnosti in konfliktnosti med vrednotnimi kategorijami raziskanih okolij se med seboj ne razlikujejo.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 446 gimnazijcev iz zadnjih letnikov gimnazij iz štirih različnih območij, ki so kljub državnim mejam del t.i. "slovenskega kulturnega prostora": Prekmurja (Slovenija; 72 dijakov), Slovenske Istre (Slovenija; 145 dijakov), Trsta in Gorice (Italija; 132 dijakov) in Celovca (Avstrija; 97 dijakov). Večina (60 %) izprašancev je bila stara 18 let (268 dijakov), 17 letnikov je bilo 103 (23,1 %), 19 letnikov 47 (kar predstavlja 10,5 %), 16 in 20 letnikov pa le 28 (6,3 %). Povprečna starost sodelujočih je bila 17,8 let.

Instrumenti in spremenljivke

V raziskavi je bila uporabljena Schwartzova lestvica vrednot. Za namene raziskave smo uporabili Schwartzovo lestvico vrednot v treh jezikih: slovenščini, italijanščini in nemščini. Udeleženci so lahko izbirali lestvico v jeziku, ki jim je najbližji. V raziskavi uporabljene različice lestvice so v vseh jezikih razen v nemškem vsebovale 57 vrednot,

medtem ko je nemška različica vsebovala eno dodatno vrednoto (le-ta bi prevedena v slovenščino glasila: »razvajati se« z razlago v oklepaju: »(zase nekaj dobrega storiti)«). Navodila za ocenjevanje v lestvici nanizanih vrednot preizkušance opozarjajo, naj se pri odločanju o položaju, ki ga posamezne vrednote zavzemajo v njihovem življenju, vprašajo: »Katere vrednote so zame pomembne kot vodilo v življenju in katere vrednote so zame manj pomembne?« Preizkušanci podajajo odgovore na devetstopenjski lestvici, ki gre od -1 do 7, pri čemer -1 pomeni "nasprotna mojim vrednotam", 2, 3 in 4 "pomembna", 7 pa je "izredno pomembna, vodilna vrednota". Kot neodvisno spremenljivko smo upoštevali vključenost v šolske programe zadnjih letnikov izbranih gimnazij iz različnih okolij, ki jih zaradi zgodovinske prisotnosti Slovencev kot dela avtohtonega prebivalstva (kjer drugi »dek« tvorijo bodisi pripadniki italijanske, madžarske ali avstrijske narodnosti) običajno uvrščamo v t.i. »slovenski kulturni prostor«. Odvisna spremenljivka je struktura vrednot v raziskavi udeleženih gimnazijcev.

Postopek zbiranja in obdelave podatkov

Dijaki, ki so sodelovali v raziskavi, so se testiranja udeležili skupinsko in sicer v času šolske ure, ki nam jo je dalo na voljo ravnateljstvo vsake gimnazije posebej. Testatorica sem v vseh primerih najprej glasno prebrala navodila za izpolnjevanje lestvice, za časa samega izpolnjevanja pa sem bila dijakom na razpolago za morebitna dodatna pojasnila. Vsak dijak je lestvico izpolnjeval sam. Sodelovanje v raziskavi je bilo anonimno. Zbrani podatki so bili obdelani s pomočjo Guttman-Lingoesove metode multivariatne analize, imenovane analiza najmanjšega prostora (angl. Smallest Space Analysis; v nadaljevanju SSA), ki se je pri ugotavljanju strukture vrednotnega prostora poslužuje tako Schwartz kot tudi njegovi sodelavci (Furlan, 2001). Ta metoda multivariatnega skaliranja je bila uporabljena z namenom, da bi bila prostorska struktura empirično zbranih rezultatov direktno primerljiva s Schwartzovimi teoretičnimi predpostavkami in s podatki, ki jih je avtor zbral pri vzorcih iz različnih kulturnih okolij.

V nadaljevanju prikazani rezultati SSA so dobljeni na podlagi standardiziranih z-vrednosti rezultatov posameznih vzorcev, vključenih v raziskavo. Tridimenzionalne rešitve se niso izkazale za dovolj primerne in informativne, zaradi česar sem se v večini primerov odločila za štiridimenzionalne solucije, pri katerih tudi vrednosti Kruskalovega indeksa stresa (med 0,1460 in 0,1662) ter Guttman-Lingoesovega indeksa alienacije (od 0,1457 do 0,1656) kažejo na ustreznost izbora. Na podlagi umeščenosti posameznih vrednot v empirično dobljeni prostorski strukturi vrednotnih kategorij sem za vsako okolje posebej ugotovila, katere vrednote tvorijo posamezne vrednotne kategorije, ter vrednotne kategorije uredila po logiki Schwartzove krožne prototipske strukture vrednotnega prostora, prikazane na sliki 1.

Rezultati in razprava

Razvrstitev posameznih vrednot po empirično dobljenih vrednotnih kategorijah

V nadaljevanju bo prikazana razvrstitev posameznih vrednot znotraj empirično dobljenih vrednotnih kategorij za vsako okolje posebej. Za odkrivanje empiričnih struktur vrednotnega prostora gimnazijcev iz preučevanih okolij je bila uporabljena metoda SSA, ki je razkrila empirično strukturo vrednotnega prostora ter prostorsko umeščenost posameznih vrednot znotraj vrednotnih kategorij. Postopek je bil ponovljen za vsako okolje posebej.

+Kar zadeva umestitev vrednot v okvir posameznih vrednotnih kategorij, vidimo, da empirično dobljena struktura na vzorcu s slovenske Obale v grobem sovpada s Schwartzovo, kljub temu pa se pri natančnejši analizi dobljene strukture srečujemo tudi z določenimi dislokacijami (vrednote, za katere je večina Schwartzovih raziskav pokazala, da se locirajo znotraj nekega vrednotnega tipa, se pojavijo v okviru druge kategorije) posameznih vrednot. To pomeni, da mladostniki s slovenske Obale tem vrednotam pripisujejo drugačen pomen, kot jim ga pripisujejo pripadniki kultur, ki jih je preučeval Schwartz (Schwartz, 1992). Take vrednote so na primer: "vpliven" (v okviru vrednot M namesto pri S), "lastni cilji" (med vrednotami S namesto med pri SA), "inteligentnost" (med SA namesto na območju S) itd. Vrednote duhovnosti so pri vzorcu s slovenske Obale popolnoma razpršene, saj jih najdemo tako med vrednotami univerzalizma kot tudi med vrednotami tradicije in dobrohotnosti ter med vrednotami varnosti, kar potrjuje Schwartzovo ugotovitev (Schwartz, 1992), da vrednote duhovnosti kot posamezna kategorija niso univerzalne oziroma, da pripadniki nekaterih kultur vrednote, ki naj bi spadale k vrednotam duhovnosti umeščajo v druge vrednotne kategorije. Pri vzorcu s slovenske Obale se vrednote tradicije in dobrohotnosti popolnoma medsebojno prepletajo (skupna kategorija T+B), kar pomeni, da se v primeru testiranih gimnazijcev s slovenske Obale tesno prepletajo tudi motivacijski cilji obeh vrednotnih kategorij: sledenje tradicionalnim pravilom in dobrobit bližnjih.

Kot kaže slika 3, so pri vzorcu iz Prekmurja vrednote, ki naj bi po Schwartzu (1992) spadale k vrednotnemu tipu hedonizma, razpršene po drugih vrednotnih kategorijah (S, M, ST). Odsotnost samostojne vrednotne kategorije hedonizma nam o prekmurskih gimnazijcih pove, da v tem okolju (odkrita) nagnjenost k hedonizmu ni cenjena niti pri mladostnikih, zaradi česar je potrebno vrednotam iz te kategorije najti drugačen motivacijski cilj. Samousmerjenost se kot samostojna vrednotna kategorija pojavlja prav v osrčju vrednotnega prostora, kljub temu pa se tri vrednote (svoboda, ustvarjalnost, samospoštovanje), ki naj bi spadale k tej kategoriji, locirajo k vrednotam varnosti, kar ni v skladu s Schwartzovimi rezultati (Schwartz, 1992). Na področju vrednot varnosti najdemo tudi sicer še več dislociranih vrednot (npr. socialno priznanje, notranja harmonija, pravo prijateljstvo), kar kaže na to, da testirani gimnazijci iz Prekmurja omenjene vrednote dojemajo kot vrednote, ki služijo doseganju občutka

bodisi osebne kot družbene varnosti.

Pri vzorcu iz Prekmurja tvorijo vrednote duhovnosti kategorijo zase. Glede na pozicijo, ki jo zavzemajo, lahko sklepamo, da služijo vrednote duhovnosti v očeh prekmurskih gimnazijcev ciljem, ki so povezani s prilagajanjem veljavnim normam ter, v skladu s tem, z individualno in vsesplošno dobrobitjo. Druge dislokacije, ki smo jih zasledili pri vzorcu iz Prekmurja, so na primer še: “*vernost*” ter “*skromen*” (pri D+K namesto pri T, kar je pri nekaterih vzorcih zasledil tudi Schwartz), “*urejenost*” (pri T), “*uživati*” in “*zdrav*” (pri S), “*uživaštvo*” in “*vpliven*” (pri M), “*zadovoljstvo*” (pri ST, namesto pri H, kot je Schwartz ugotovil v svojih raziskavah; Schwartz, 1992).

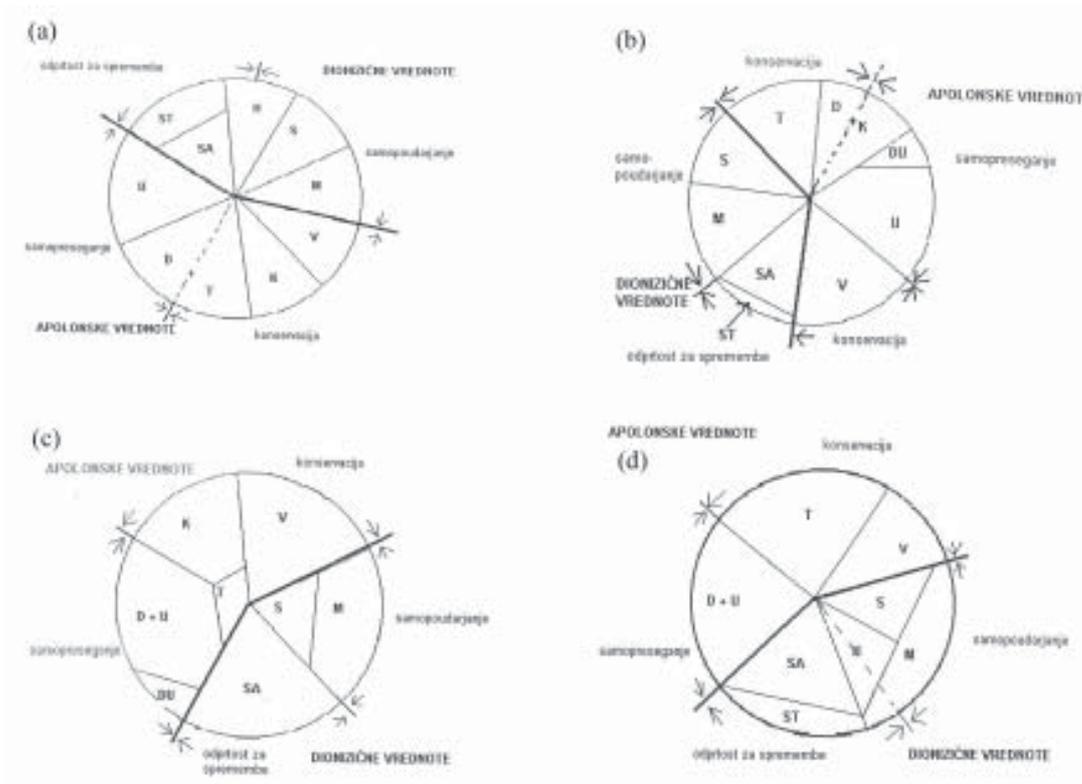
Tudi pri vzorcu iz Italije (slika 4) tvorijo vrednote duhovnosti svojo kategorijo, saj se zelo jasno združujejo na strnjenem področju. Glede na pozicijo, ki jo vrednote duhovnosti zavzemajo pri tem vzorcu, lahko sklepamo, da jih izprašani gimnazijci iz Italije na eni strani povezujejo z dobrobitjo bližnjih in sveta nasploh, na drugi pa tudi z neodvisnim mišljenjem, samostojnim izbiranjem ipd., kar pojasnjuje prisotnost dislocirane vrednote “*svoboda*” med vrednotami duhovnosti. Sklepamo lahko, da doživljajo gimnazijci s tržaškega in goriškega svobodo kot vrednoto, ki se povezuje z iskanjem življenjskega smisla. Pri tem vzorcu se hedonizem ne pojavlja kot samostojen vrednotni tip, pač pa so “*hedonistične*” vrednote prisotne med vrednotami moči, zaradi česar sklepamo, da izprašanci uživanje povezujejo z družbenim položajem in ugledom. Tudi sicer najdemo pri vzorcu iz Italije več dislociranih vrednot (npr. “*skromen*” in “*spoštovanje tradicije*” pri U+D namesto pri T, “*socialni red*” pri U+D namesto pri V, “*vzajemnost uslug*” pri SA ter “*pripadnost*” pri S namesto pri V itd.). Vrednote storilnosti se sicer grupirajo na dokaj koncentriranem področju, vendar se mednje umeščajo tudi vrednote, ki naj bi po Schwartzu spadale k drugim vrednotnim tipom: socialno priznanje (sicer: M), razburljivost, pestrost in drzen (sicer: ST). Število ter tipologija dislociranih vrednot, ki se umeščajo med vrednote storilnosti, kažeta na to, da je v predstavah izprašancev doseganje osebnega uspeha, prav tako kot moč, povezano z družbenim ugledom in višjim nivojem vznemirjenosti.

S slike 5 vidimo, da med vrednotami samousmerjenosti najdemo dve dislocirani vrednoti: “*smiselnost*” ter “*modrost*”, za katero je tudi Schwartz ugotovil, da se včasih pojavlja znotraj te kategorije vrednot. Tako kot pri vzorcu iz Italije se tudi tukaj vrednote, ki spadajo k vrednotnima tipoma dobrohotnosti in univerzalizma prepletajo ter tvorijo enotno kategorijo D + U. Med njimi je najti dislocirano vrednoto družinske varnosti (sicer pri V), kar kaže na to, da je v predstavnem svetu izprašancev ta vrednota pomembna tako za dobrobit bližnjih kot tudi sveta nasploh. Kategorija vrednot konformnosti se kot samostojna pri tem vzorcu ne pojavlja, vrednote, ki naj bi po Schwartzu spadale h konformnosti, pa so dislocirane po različnih kategorijah. Taki primeri so: “*spoštljiv do staršev in starejših*” ter “*ubogljivost*” pri T, kar kaže na to, da motivacijski cilj, ki usmerja dojetanje omenjenih vrednot pri izprašancih ni upoštevanje norm in pravil, pač pa ohranjanje tradicije; “*samodisciplina*” in “*vljudnost*” pri V (tudi Schwartz je v nekaterih kulturah zasledil to dislokacijo). Med vrednotami storilnosti naletimo na radovednost (običajno SA) in socialno priznanje

(običajno M), medtem ko med vrednotami moči ni vrednot iz drugih vrednotnih kategorij. Med vrednotami hedonizma izstopa dislocirana vrednota inteligentnost, povezanost med "inteligentnostjo" in ostalimi vrednotami hedonizma pa bi bilo zaradi boljšega razumevanja potrebno podrobneje preučiti.

Na podlagi opisanih izsledkov lahko zaključimo, da razvrstitev posameznih vrednot po vrednotnih kategorijah za preučevana okolja v grobem sovпада s Schwartzovimi empiričnimi podatki (Schwartz, 1992), kar pomeni, da v grobem naši empirični podatki potrjujejo prvo hipotezo, ki smo si jo zastavili v tej raziskavi. Kljub vsesplošnemu skladanju s pričakovanimi lokacijami vrednot pa se v vsakem okolju – tako kot o tem poroča tudi sam Schwartz (1992) (odtod tudi navidez nekoliko tvegana trditev, da naši podatki »v grobem sovpadajo s Schwartzovimi empiričnimi podatki« iz začetka odstavka), kažejo tudi določena odstopanja v smislu dislokacij vrednot, ki jih izprašanci iz posameznih okolij dojemajo kot pomensko bližje vrednotnim kategorijam, ki se razlikujejo od tistih, v katere so jih na podlagi svojih raziskav umestili Schwartz in sodelavci (Schwartz, 1992).

Empirično dobljene strukture vrednotnega prostora

Slika 6: Shematski prikaz strukture vrednotnega prostora v različnih okoljih. Zgoraj levo (a) – slovenska obala, zgoraj desno (b) – Prekmurje, spodaj levo (c) – Italija, spodaj desno (d) – Celovec.

Kot je razvidno iz primerjave med krožnimi shemami vrednotnega prostora s slik 6, 7, 8 in 9, se pri vseh empirično dobljenih konfiguracijah vrednot pojavlja večina vrednotnih kategorij, ki so jih v svojih raziskavah odkrivali Schwartz in sodelavci (Schwartz, 1992; Schwartz in Bilsky, 1990; Schwartz in Sagiv, 1995). Vsekakor pa obstaja odstopanje med številom kategorij, ki se pojavljajo pri obeh vzorcih iz Slovenije (9) na eni ter številom kategorij iz Italije in Avstrije (8) na drugi strani. To pomeni, da lahko drugo hipotezo delno sprejmemo (znotraj Slovenije je število vrednotnih kategorij pri obeh vzorcih enako, isto velja za oba neslovenska vzorca), delno pa ovržemo (število odkritih kategorij v Sloveniji in izven Slovenije ni enako). Če se pri razlagi te razlike sklicujemo na ugotovitev, o kateri poroča Musek (1993) ter pred njim Krech, Crutchfield in Ballanchey (cit. po Musek, 1993), da se v vrednotah zrcali družbeni ustroj okolja, v katerem dane vrednote veljajo, ter da so razlike med vrednotnimi sistemi tem večje, čim večje so razlike med družbenimi strukturami, medtem ko so si vrednote pripadnikov iste družbe oz. kulture sorodne, lahko zaključimo, da gre v našem primeru razlika v številu vrednotnih kategorij, ki smo jih odkrili v Sloveniji na eni in tistih, ki smo jih odkrili v ostalih dveh državah na drugi strani, na račun razlik v družbenem ustroju omenjenih držav. Tukaj se za razlago dobljenih rezultatov lahko sklicujemo predvsem na razlike, ki jih je v zvezi z vrednotami Jugoslavije (za časa izpeljave Hofstedejeve študije je bila Slovenija še del SFRJ) na eni ter Avstrije in Italije na drugi strani kontinuuma kolektivism – individualizma odkril Hofstede (Matsumoto, 1996). Po rezultatih omenjene raziskave, ki jih navaja Matsumoto (1996), naj bi se na kontinuumu individualizem – kolektivism Italija nahajala med 7 najbolj individualistično naravnanih dežel, Avstrija nekje na sredi (a še vedno med pretežno individualističnimi), Jugoslavija pa med pretežno kolektivističnimi. Če si naše rezultate razlagamo v tej luči, je videti, da je kljub gospodarskim in družbenim spremembam, do katerih je prišlo v zadnjem desetletju, družbeni ustroj Slovenije še vedno nekoliko drugačen od ustroja pri že dlje časa individualistično naravnanih sosedah. Razlika v številu odkritih vrednotnih kategorij ter razlika med le-temi ter številom kategorij, ki sta jih pri večini preučevanih kultur odkrila Schwartz in Sagiv (10 kategorij; Schwartz in Sagiv, 1995), pa je vsekakor dovolj majhna, da lahko tudi naše vzorce smatramo za primerljive s Schwartzovimi.

Empirično dobljene krožne strukture vrednotnega prostora kažejo na stabilnost Muskove delitve na apolonske in dionizične vrednote pri vseh vzorcih, kar obenem pomeni, da je stabilna tudi delitev na Schwartzovi bipolarni dimenziji samopoudarjanje – samopreseganje na eni ter odprtost za spremembe – konservacija na drugi strani, in sicer vključno z vrednotno kategorijo duhovnosti, ki se pri vzorcih, pri katerih se pojavlja, po pričakovanju umešča med vrednote konservacije. Od ostalih vzorcev ter od teoretične strukture še najbolj odstopa vzorec iz Prekmurja, kjer je sicer prisotna delitev na apolonske in dionizične vrednote, vendar prihaja znotraj apolonske vlekategorije do razpada obeh Schwartzovih bipolarnih dimenzij. Konservacija se namreč ne pojavlja več le kot drugi pol odprtosti za spremembe, pač pa tudi kot drugi pol samopoudarjanja, saj je odnos kompatibilnosti med vrednotnima kategorijama varnosti in tradicije ter odnos konfliktnosti med vrednotami varnosti in vrednotami

samousmerjenosti oziroma stimulacije porušen (glede na teorijo in glede na ostale vzorce). To pa pomeni, da se pomen, ki ga vrednotna kategorija varnosti zavzema med izprašanci iz Prekmurja, razlikuje od pomena, ki ga ima pri večini vzorcev, ki jih je preučeval Schwartz (Schwartz in Sagiv, 1995) ter pri ostalih vzorcih, ki smo jih preučevali v okviru pričujoče raziskave. Videti je, da zavzemajo za udeležence iz Prekmurja vrednote varnosti pomen, ki se razlikuje od pomena, ki naj bi ga imele po Schwartzu oziroma od pomenov, ki jih zavzemajo pri ostalih udeležencih pričujoče raziskave. Videti je namreč, da so za preizkušance iz Prekmurja vrednote varnosti bolj povezane z vrednotami univerzalizma ter vrednotami odprtosti za spremembe (samousmerjenost in stimulacija) - torej z vrednotami, ki kažejo odprtost navzven - kot z vrednotami tradicije in konformnosti na eni ter osebne moči (samopoudarjanje!) na drugi strani, kar je sicer situacija pri bolj uobičajenih vrednotnih strukturah. Za zaključek lahko torej rečemo, da tretjo hipotezo lahko sprejmemo le, če v primerjavo ne vključimo gimnazijcev iz Prekmurja.

Zaključki

Na podlagi povedanega lahko zaključimo, da bi z vidika vrednot le stežka govorili o skupnem "slovenskem kulturnem prostoru" (ki ga opredeljujemo kot tisto kulturno območje, na katerem živijo pripadniki slovenske narodnostne skupnosti kot edina ali kot ena izmed obstoječih avtohtonih skupin prebivalcev), saj se v vsakem izmed raziskanih območij kažejo določene specifike, ki jih sicer ni zaslediti na najvišjem nivoju delitve na dionizične in apolonske vrednote, a se (pri vzorcu iz Prekmurja) pokažejo na nivoju Schwartzove delitve na bipolarni dimenziji samopoudarjanje – samopreseganje in konservacija – odprtost za spremembe. Glede na to, da se omenjene razlike pojavljajo tudi znotraj istega politično-gospodarskega sistema (Slovenije), lahko rečemo, da obstajajo razlike v pojmovanju vrednot, ki so rezultat delovanja drugih dejavnikov, kakršni so na primer: socialno in geografsko okolje, gospodarsko stanje posameznih območij ipd. Pri primerjavi preučevanih vzorcev pa smo zasledili tudi razlike v številu prisotnih vrednotnih kategorij, ki jih lahko najverjetneje pripišemo drugačnosti položajev, ki jih države, iz katerih so vzeti vzorci, zavzemajo na že omenjeni dimenziji individualizem – kolektivizem, kar nam ponovno daje misliti, da, vsaj z vidika vrednot ne moremo govoriti o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Pri vsem tem pa se moramo seveda zavedati, da je vzorec, ki smo ga zajeli v raziskavo, lahko reprezentativen kvečjemu za gimnazijce iz upoštevanih okolij ter da je zaključevanje na celotno populacijo mladostnikov lahko le aproksimativno in omejeno upravičeno. Pred kakršnokoli upravičeno generalizacijo dobljenih zaključkov na celotno mladostniško populacijo iz t.i. "slovenskega kulturnega prostora" bi seveda bilo potrebno raziskavo razširiti tudi na mladostnike, ki obiskujejo srednješolske izobraževalne programe ne-gimnazijskega značaja.

Literatura

- Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Segall, M.H. in Dasen, P.R. (1998). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Furlan, M. (2001). *Mladostnikova osebnost in njegove socialne vrednote v dvojezičnem okolju [Adolescent's personality and his/her social values in bilingual surroundings]*. Neobjavljena doktorska disertacija [Unpublished PhD dissertation]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Hayes, N. (1998). *Foundations of psychology. An introductory text*. London: Nelson.
- Lešnik Musek, P. (1996). Vrednote v različnih življenjskih obdobjih [Values in different life-periods]. *Anthropos*, 28, 5-6, 122-135.
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Musek, J. (1993). *Osebnost in vrednote [Personality and values]*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (1994). Vrednote, življenjski cilji in ideali [Values, life goals and ideals]. V T. Lamovec (ur.), *Psihodiagnostika osebnosti 2 [Psychodiagnosics of personality 2]* (str. 205-268). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot [The new psychological theory of values]*. Ljubljana: Educy, Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Reber, A.S. (1986). *The Penguin dictionary of psychology*. Aylesbury: Penguin.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Ros, M., Schwatz, S.H. in Surkiss, S. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work. *Applied Psychology: An International Review*, 48(1), 49-71.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. V M.P. Zanna (ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 1-66). San Diego, CA: Academic Press.
- Schwartz, S.H. in Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Schwartz, S.H. in Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891.
- Schwartz, S.H. in Sagiv, L. (1995). Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26(1), 92-116.
- Zupančič, M. in Justin, J. (1991). *Adolescenca (mladostništvo) [Adolescence (youth)]*. Radovljica: Didakta.

Prispelo/Received: 03.02.2003

Sprejeto/Accepted: 13.05.2003